

MODAL SO‘ZLARNING G‘ARB TILSHUNOSLIGIDA O‘RGANILISHI

Nodirbek Xabibillayev Nosirjon o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada modal so‘zlarning g‘arb tilshunosligida o‘rganilishi borasida mulohaza yuritilgan. Bu o‘quvchiga ushbu sathni o‘zbek tili bilan chog‘ishtirish imkoniyatini beradi.

Kalit so‘zlar: modallik, modus tushunchasi, jumlaning ruhi, modallik kategoriyasi.

ABSTRACT

It is discussed about learning modal words in western linguistic in the article. This allows students to compare them with uzbek language.

Izohli lug‘atda modallikka quyidagicha ta’rif berilgan: “Modallik – fikrning, gap mazmunining voqelikka bo‘lgan munosabatini ko‘rsatuvchi grammatik kategoriya.

Modal so‘zlarni kategoriya sifatida o‘rganish 20-asr o‘rtalarida boshlangan. Modal so‘zlarni turkologiyada boshqa so‘zlardan farqli ko‘rgan rus olimi N. K. Dmitriyev. Dmitriyevdan keyin boshqa olimlar A. Aslanov, Ə. Cavadov, F. Zeynalov, Z. Əlizadə kabi olimlar modal so‘zlarni yordamchi so‘zlarning bir turi sifatida ko‘ra boshladilar va ularni ko‘makchi so‘zlar sifatida tasnifladilar.

Mashhur tilshunos olimlarning ko‘pgina asarlari modallik kategoriyasiga bag‘ishlangan. Dastlab, modallik mantiqiy modallikdan ikkilamchi shakllanish sifatida qaraldi. O‘z asarida modallik kategoriyasiga birinchilardan bo‘lib to‘xtalgan shveysariyalik tilshunos **Ch.Ballining** fikricha, “modallikning mantiqiy vazifasi tafakkur subyekting uning ifodalanishiga munosabatini ifodalashdan iborat”.¹

Balli modallikni so‘zlashuvchi subyekt so‘zda mavjud bo‘lgan tasvirda bajaradigan faol aqliy operatsiyasi sifatida belgilaydi. Modus modal fe‘l va modal subyekt yordamida yasaladi.²

Terminologiyaning o‘xshashligini hisobga olib, “modallik” va “modus” tushunchalarini farqlash muhimdir. Demak, modus gap semantikasining subyektiv-baholovchi komponentidir.

¹ «Логическая функция модальности заключается в выражении реакции мыслящего субъекта на его представление» Балли, 1955, с. 234.

² O‘sha yerda, b. 44.

Balli ijodiga kelsak, shuni aytish kerakki, uning fikricha, har bir jumlada modallik mavjud. U modallikni sintaktik kategoriya deb hisoblaydi. U turli darajadagi murakkablikdagi konstruksiyalar bilan ifodalanadi. Balli modallikni "jumlaning ruhi" deb atagan.¹

G.P. Nemetsning aytishicha, mantiqiy va lingvistik modallikni farqlash kerak. Lingvistik modallikka kelsak, uning mohiyati nutq mazmunining voqelikka munosabatining turli tomonlarini grammatik ifodalashning formal birliklari orqali shakllanadi. Tilshunos mantiqiy modallikni voqelik-irreallik tushunchasi bilan bog'laydi: mantiqiy modallik hodisaning haqiqati yoki imkoniyati, uning zaruriyati haqidagi hukmda amalga oshiriladi. Lingvistik modallikda voqelik-reallik tushunchasi ancha nisbiydir.

T.I. Desherining modallik haqidagi fikri shuki, muallifning gap mazmuniga munosabati va hukmning voqelikka munosabati sifatida talqin etiladi. Uning fikricha, modallik va semantikaning har qanday komponenti subyektivlik elementini o'z ichiga oladi. Shuning uchun modallikning obyektiv va subyektivga bo'linishi juda shartli.²

"Lingvistik ensiklopedik lug'at"da modallik tushunchasi quyidagicha izohlangan: "Bayonning voqelikka munosabatining turlarini, shuningdek, xabarning subyektiv kvalifikatsiyasining har xil turlarini ifodalovchi funksional-semantik kategoriya".³ Ushbu talqin modallikni ko'p o'lchovli hodisa sifatida anglash imkonini beradi.

Modallik kategoriyasi gapning eng muhim belgisi bo'lgan predikativlik bilan bog'liq. Bu nuqtai nazar **P.A. Lekant** asarlarida o'z ifodasini topgan. U predikativlikni sintaktik vositalar: so'z tartibi va intonatsiyasi, funktsional so'zlar, so'z shakllarining o'zaro ta'sirida ifodalanadigan gapning semantik mazmunining voqelik bilan bog'liqligi sifatida tavsiflaydi. Predikativlik quyidagi grammatik kategoriyalarda o'z ifodasini topadi:

- Sintaktik zamon;
- Sintaktik modallik;
- Sintaktik shaxs.

"Har bir turkum o'ziga xos tarzda so'z bilan voqelik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning ma'lum bir jihatini ifodalaydi, uni so'zlovchi belgilab beradi."⁴ Predikativlikning bu xususiyati modallikni gapning eng muhim komponenti, uning shakllanishi deb atashga imkon beradi. P.A. Lekantning so'zlariga ko'ra, modallik – so'zlovchining mazmuni ishonchlilik, voqelik, imkoniyat va boshqalar nuqtai nazaridan qanday baholashi. Tasdiq-inkor ma'nosi gapning asosiy modal ma'nosi

¹ O'sha yerda, 2-bet. 44

² Desherieva, 1987, p. 41

³ LES, p. 303

⁴ Lekant, 1986, 5-6-betlar

bo‘lib, uning mazmunini obyektiv baholash natijasidir. “Tasdiq-inkorning obyektiv-modal ma’nolarining ko‘rsatkichlari rasmiy vositalardir. Voqelikning namoyon bo‘lishi fe’lning indikativ mayl shakli bo‘lsa, inkor so‘roq, naflilik, turtki va hokazo ma’nolari orqali ifodalanadi.”¹

P.A. Lekantning yondashuviga ko‘ra, bunda modallik predikativlikni ifodalash vositasi sifatida qaraladi (shuningdek, sintaktik zamon va sintaktik shaxs). Ushbu yondashuvga amal qilgan holda, modallikni gapning voqelik, naflilik, imkoniyat, ishonchlilik, ehtimollik, tasdiq, zaruriyat nuqtai nazaridan voqelikka munosabati sifatida predikativlikni shakllantirishda ishtirok etuvchi gap kategoriyasi sifatida izohlaymiz.

Tilshunos olim **D.E. Rozental** modallik grammatik kategoriyadir, deydi.² Voqelik mazmuni munosabati haqida so‘zlovchining nuqtai nazarini ifodalaydi. Jumlada xabar qilingan narsa tasdiqlanishi yoki inkor etilishi, to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri, haqiqiy yoki noreal, kerakli yoki nomaqbul, ehtimol, zarur, mumkin, aniq deb baholanishi mumkin. Har qanday gapda xabar mazmunining voqelikka munosabati, bu munosabatga so‘zlovchi tomonidan berilgan baho ifodalanadi.

Modallik kategoriyasi bilan baholovchilik kategoriyasi o‘rtasidagi munosabat birinchi navbatda modallik tushunchasining ko‘lamiga bog‘liq bo‘lganligi sababli, biz **A.V. Bondarkoning** ishida ifodalangan modallik haqidagi keng tushunchaga amal qilishimizni ta’kidlashni muhim deb hisoblaymiz. So‘zlovchi ongida voqelikni aks ettiruvchi modal ma’nolarning olti turini ham hisobga olish va ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Nurmaxonovanning fikricha, modal so‘zni ko‘makchi (kōmekşi) yoki oraliq (qistirim) so‘z bilan aralashtirib bo‘lmaydi. Modal so‘z ham ma’no, ham grammatika jihatidan o‘ziga xos xususiyatlarga ega.³

Qalibayeva va Oralbayeva bu bo‘linmalarni “yordamchilar” nomi ostida yig‘adilar. **A.Isgagov** modal so‘z terminini tilga olmaydi. U “Ko‘makchilar” sarlavhasi ostidagi yasamalarni ham “ko‘makchi otlar” va “ko‘makchi fe’llar” deb ikki guruhga ajratadi. (1991, 358–378)

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, modal so‘zlar substansial tilshunoslikda semantik-funksional shakllangan so‘z-gaplar tarkibida o‘rganiladi va shunga muvofiq tasniflanadi. Bunda modal so‘zlarning mustaqil holda gap bo‘la olish, gap tarkibida shu gapning biror bo‘lagi bilan sintaktik aloqaga kirisha olmaslik, o‘ziga xos g‘ayrioddiy ma’noga ega bo‘lish, bog‘lamalar bilan birika olmaslik kabi xususiyatlari namoyon bo‘ladi.

¹ O‘sha yerda, 1-bet. 5-6

² Розенталь Д.Э. Современный русский язык. Ч.1.-М. : Высш.школа, 1979-317с.

³ Nurmaxanova A.N. (1971). Türk Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatıkası, Almatı.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. «Логическая функция модальности заключается в выражении реакции мыслящего субъекта на его представление» Балли, 1955, с. 234.
2. Розенталь Д.Э. Современный русский язык. Ч.1.-М. : Высш.школа,1979.
3. Nurmahanova Ä.N. (1971). Türk Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası, Almatı.